

مفاهیم، روش‌ها و برنامه‌های آموزش سواد اطلاعاتی

● رحمان معرفت^۱

عضو هیأت علمی گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه سمنان

است. با حضور فناوری‌های نوین در عرصه کتابخانه‌ها، نقش‌های کتابداران نیز دست‌خوش تغییر و تحول شده است.

در محیط جدید، آموزش‌های کتاب‌شناختی جای خود را به آموزش مهارت‌های سواد اطلاعاتی داده است. در شرایط نوین، آموزش‌های کتاب‌شناختی به شکل سنتی نه تنها کافی نیست، بلکه کاربران کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی و کتابداران به ارائه سطحی پیشرفته از مهارت‌های موردنیاز در جامعه اطلاعاتی کنونی معتقدند که از آن به مهارت‌های سواد اطلاعاتی تعبیر می‌شود، به گونه‌ای که داشتن این مهارت‌ها و تسلط بر آنها برای زندگی در جامعه اطلاعاتی امری بدیهی و ضروری است.

کتاب آموزش سواد اطلاعاتی: مفاهیم، روش‌ها و برنامه‌ها اثر دکتر مه‌ری پریخ، عضو هیأت علمی گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد، را انتشارات کتابدار در سال ۱۳۸۶ منتشر کرده است. مه‌ری پریخ در حوزه آموزش کتاب‌شناختی و سواد اطلاعاتی صاحب آثار متنوعی است. برخی از این آثار عبارتند از:

۱. «سنجش اثربخشی کارگاه‌های سواد اطلاعاتی. مطالعات تربیتی و روان‌شناسی»، تألیف: مه‌ری پریخ، مجله دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، ش ۵ (پیاپی ۲۰)، ۱۳۸۳، ص ۱۰۳-۷۹.
۲. «آموزش سواد اطلاعاتی: روش‌ها و راهبردها»،

■ آموزش سواد اطلاعاتی: مفاهیم، روش‌ها و برنامه‌ها، مه‌ری پریخ، تهران: کتابدار، ۱۳۸۶، ۱۳۲ ص، شابک: ۹۶۴-۷۱۴۳-۶۰-۵

مقدمه

رشد و گسترش روزافزون فناوری‌های نوین اطلاعاتی، تحولات عمده‌ای را در جوامع انسانی و در نتیجه در محیط کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی، به‌منزله یکی از نهادهای مهم جامعه انسانی، به‌وجود آورده است. به‌گونه‌ای که بهره‌گیری از این فناوری‌ها در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی، محیطی چالش‌برانگیز برای کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی فراهم کرده

با حضور فناوری‌های نوین
در عرصه کتابخانه‌ها،
نقش‌های کتابداران نیز
دست‌خوش تغییر و تحول
شده است

در محیط جدید،
آموزش‌های کتاب‌شناختی
جای خود را به آموزش
مهارت‌های سواد
اطلاعاتی داده است

تألیف: مه‌ری پریخ و زهره عباسی، مجموعه مقالات آموزش استفاده‌کنندگان و توسعه سواد اطلاعاتی در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی و موزه‌ها، مشهد: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، ۱۳۸۳، ص ۱۹۷-۲۱۹.

۳. «سواد اطلاعاتی: پژوهشی پیرامون چگونگی کسب سواد اطلاعاتی»، تألیف: مه‌ری پریخ و مهدی مقدس‌زاده، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، ش ۱ (بهار و تابستان ۱۳۷۸)، ص ۳۱۸-۳۳۴.

کتاب با پیشگفتار نویسنده آغاز می‌گردد. وی سپس به بیان «اعتبار محتوای کتاب» از دیدگاه خود پرداخته و در ادامه به ساختار ارائه بخش‌ها و فصول کتاب اشاره می‌کند.

با مطالعه چگونگی شکل‌گیری شالوده کتاب در بخش «اعتبار محتوای کتاب»، به نظر می‌رسد که خواننده کتاب، محتوایی آزموده‌شده و مطمئن در حوزه آموزش سواد اطلاعاتی را پیش‌روی خود مشاهده کند. مؤلف در این بخش با اشاره به مراحل تدوین و تکمیل کتاب، چگونگی کنترل کیفیت و کارایی اثر را نیز بیان می‌کند. ظاهراً پیش از انتشار کتاب، محتوای آن به صورت جزوه در اختیار برخی از مدرسان قرار گرفته بود و نگارنده این اثر در صفحه ۸ می‌نویسد «ارزشمندی محتوای جزوه با چند روش و در دو نوبت» مورد سنجش قرار گرفته است.

یکی از ویژگی‌های
درخور توجه این کتاب
رعایت ارتباط مفهومی
و معنایی مباحث
ارائه‌شده در کتاب
است

اطلاعاتی همراه با نقش کتابداران در توسعه سواد اطلاعاتی از موضوعات مهم این فصل است.

فصل دوم با تاریخچه سواد اطلاعاتی آغاز می‌شود. مؤلف با ذکر مقدمه‌ای کوتاه درباره ارزش مطالعات تاریخی، ذهن خواننده را با اهمیت مرور سیر تاریخی تحول در آموزش سواد اطلاعاتی آشنا می‌سازد. در ادامه، بررسی سیر تحول آموزش استفاده‌کنندگان و سواد اطلاعاتی در خارج و داخل ایران صورت می‌گیرد. در بخش پیشینه خارجی به اختصار به تاریخچه آموزش استفاده‌کنندگان در سده‌های مختلف در آلمان اشاره و چگونگی ایجاد و توسعه آموزش استفاده‌کنندگان و سواد اطلاعاتی در مراکز علمی آمریکا بیان شده است. همچنین تاریخ و نحوه شکل‌گیری انجمن‌ها و مجامع بین‌المللی مطرح در حوزه آموزش استفاده‌کنندگان و سواد اطلاعاتی همانند ای. سی. آر. ال^۲، ای. ال. ای^۳، و اس. او. ان. یو. ال^۴ در این بخش توضیح داده شده است. مؤلف در بخش «سیر تحول آموزش استفاده‌کننده و سواد اطلاعاتی در ایران» (ص ۲۳) نیز به فعالیت‌های صورت‌گرفته در ایران در حوزه سواد اطلاعاتی به اختصار اشاره می‌کند. در پایان این فصل واژه‌شناسی سواد اطلاعاتی در جدولی آورده شده است.

فصل سوم به الگوها، استانداردها و الزامات سواد اطلاعاتی اختصاص دارد. این فصل با مقدمه‌ای با عنوان «استاندارد به‌منزله زبان و الگوی مشترک» (ص ۳۷) آغاز می‌شود که مؤلف در آن به تشریح استاندارد و ضرورت معیاری نمودن فرآورده‌ها، محصولات و فعالیت‌های انسانی می‌پردازد. در این فصل استانداردهای انجمن کتابداران آمریکا، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین استانداردهای مطرح در حوزه سواد اطلاعاتی، ذکر شده است. در بخش «استانداردهای استرالیا و نیوزیلند برای سواد اطلاعاتی» فعالیت‌ها و تلاش‌های این دو کشور در زمینه سواد اطلاعاتی تبیین شده است. همچنین خلاصه‌ای از استانداردها برای تعیین مهارت‌های زیربنایی آنها در شش استاندارد در صفحه ۵۰ آورده شده است.

بیان ملاحظاتی در زمینه کاربرد استانداردهای سواد اطلاعاتی در آموزش این مهارت‌ها برای کاربران ایرانی (ص ۵۰ - ۶۹) از مباحث دیگر این فصل است که طی آن استانداردهای مختلف با مثال‌های ملموس و مرتبط با هر استاندارد ذکر شده است. مثال‌های این

بخش نشان می‌دهد که مؤلف تسلط کافی به سواد اطلاعاتی و استانداردهای مختلف مطرح‌شده در این باره دارد.

کتاب یا مقاله‌ای به زبان فارسی در حوزه کتابداری و درباره سواد اطلاعاتی نمی‌توان یافت که نگارنده آن درخصوص هر استاندارد به‌طور عملی توانسته باشد استانداردهای سواد اطلاعاتی را با مثال‌های ملموس و معیارهای بومی و ایرانی ارائه کرده باشد. مراجعه به صفحات ذکر شده می‌تواند برای جویندگان معیارهای ملموس و عملی در حوزه سواد اطلاعاتی راهنمای مناسبی باشد.

به‌اعتقاد مؤلف کتاب، نظام آموزشی غرب نظامی پژوهشگراست. بنابراین نظام استانداردها در کشور ایران ممکن است که بسیار آرمانی به‌نظر برسد. وی درباره بومی‌سازی استانداردها معتقد است که «حذف، اصلاح و یا ساده‌کردن» (ص ۶۹) آنها می‌تواند مفید باشد. اشاره به برخی از مهارت‌های پیش‌نیاز برای فراگیری سواد اطلاعاتی همچون آشنایی با سواد رایانه‌ای و فناوری اطلاعات، مهارت تفکر تحلیلی و انتقادی، تفکر انتقادی، تفکر تحلیلی، آشنایی و توانایی استفاده از زبان انگلیسی از مباحث دیگر فصل سوم است.

فصل چهارم به مبانی یادگیری و آموزش سواد اطلاعاتی اختصاص دارد. مؤلف در این فصل دیدگاه‌های مختلف مطرح در حوزه یادگیری همچون نظریات رفتارگرایان و رابطه‌گرایان و نظریه یادگیری شناختی و فراشناختی و کاربرد آنها را در آموزش به تفصیل بررسی کرده است. موضوع بخش بعدی این فصل برنامه‌ریزی برای آموزش سواد اطلاعاتی است که طی آن به مباحثی چون چگونگی سنجش نیازهای کاربران، مراحل برنامه‌ریزی و انواع برنامه‌های انفرادی و گروهی برای آموزش سواد اطلاعاتی پرداخته شده است. یکی از بخش‌های مهم دیگر این فصل بحث ارزیابی برنامه‌های سواد اطلاعاتی است.

نویسنده در پایان یک جمع‌بندی کلی از مباحث کتاب (ص ۱۰۹ - ۱۱۰) آورده است که به‌نظرمی‌رسد این جمع‌بندی باید مفصل‌تر و با تأکید بیشتر بر کلیدواژه‌های مطرح‌شده در کتاب صورت می‌گرفت. چراکه دو صفحه نمی‌تواند گویای مباحث کتاب باشد و مراجعان که احتمالاً عادت کرده‌اند تا با یک نگاه به

فهرست مندرجات و بخش‌هایی همچون نتیجه‌گیری‌ها و جمع‌بندی‌ها، سریعاً به نتایج موردانتظارشان دست یابند، با مراجعه به جمع‌بندی کتاب، اطلاعات زیادی دستگیرشان خواهد شد.

یکی از ویژگی‌های جالب‌توجه این کتاب، کتاب‌شناسی مختصر (ص ۱۱۱ - ۱۱۷) از برخی از مقالات، کتاب‌ها و پایان‌نامه‌های منتشرشده در حوزه سواد اطلاعاتی است که می‌تواند راهنمای مقدماتی مناسبی برای جویندگان اطلاعات بیشتر در حوزه سواد اطلاعاتی باشد.

پیوست دوم کتاب (ص ۱۱۹ - ۱۲۰) اشاره اجمالی به برخی از پایگاه‌های مهم در حوزه سواد اطلاعاتی و برخی از استانداردها و راهنماهای موجود در این حوزه دارد. بخش پایانی کتاب فهرست منابع و مأخذ است.

یکی از ویژگی‌های این کتاب نسخه الکترونیکی آن است که متن کتاب در قالب یک نسخه لوح فشرده به خوانندگان عرضه شده است. این لوح علاوه بر امکان پذیرساختن دستیابی به محتوای کتاب، اطلاعات جانبی دیگری همچون بروشورهای مختلف تهیه‌شده در کتابخانه مرکزی دانشگاه فردوسی مشهد برای راهنمایی مراجعان را نیز دربردارد. اطلاعات مناسب دیگری درخصوص کتابخانه‌های آستان قدس رضوی در این لوح وجود دارد.

آنچه درباره محتوای کتاب با اهمیت است، توجه ویژه مؤلف به مباحث مهم حوزه سواد اطلاعاتی است. به نظر می‌رسد بیان مفهوم و ضرورت پرداختن به سواد اطلاعاتی، اشاره به تاریخچه سواد اطلاعاتی و آموزش کاربران، الگوها، استانداردها، الزامات سواد اطلاعاتی و مبانی یادگیری و آموزش سواد اطلاعاتی، چارچوب نظری و عملی لازم برای آشنایی با این مقوله را فراهم آورد.

آنچه باعث شده است تا محتوای کتاب قوی و منسجم باشد، پیشینه حرفه‌ای مؤلف است. بی‌شک برگزاری کارگاه‌های آشنایی با سواد اطلاعاتی و مهارت‌های اطلاع‌یابی از سوی مؤلف زمینه‌ساز پرمایه بودن محتوای کتاب در دو حوزه نظری و عملی شده است. یکی از ویژگی‌های درخور توجه این کتاب رعایت ارتباط مفهومی و معنایی مباحث ارائه‌شده در کتاب است. اگرچه موارد بسیار بسیار اندکی از نتیجه‌گیری‌های

سریع و پرداخت‌های کم به موضوعات مطرح‌شده نیز قابل مشاهده است که نمونه‌ای از آن را در پیشگفتار کتاب می‌توان مشاهده کرد.

در جدول صفحه ۳۶ توضیح بیشتر درباره هر کدام از واژه‌ها و برای مثال بیان تاریخ تقریبی ظهور یا استفاده از واژه‌های اشاره‌شده در جدول در اثری که به صورت تخصصی به یک حوزه خاص (سواد اطلاعاتی) می‌پردازد، می‌توانست بر غنای اثر بیفزاید.

قلم مناسب، قراردادن واژه‌ها و جملات مهم در گیومه، رعایت فواصل بین کلمات و واژه‌ها، استفاده از تیتراهای مناسب و مرتبط با محتوا، ارجاعات دقیق کتاب‌شناختی، ارجاعات پانویس و معادل‌نویسی مناسب و دقیق از ویژگی‌های دیگر اثر است. غلط‌های املائی و احیاناً تایپی بسیار کم (همچون صفحه ۵۲، بند یکی مانده به آخر، کلمه خود به صورت خورد تایپ شده است یا در صفحه ۴۷ در بخش قابلیت‌های موردانتظار، کلمه نیز به صورت تتر تایپ شده است) نیز نشان‌دهنده دقت بالایی مؤلف و ناشر اثر است.

مطالعه کتاب و به‌کارستن رهنمودهای عملی آن می‌تواند زمینه‌ساز ایجاد و توسعه بسترهای اولیه موردنیاز برای مهارت‌های سواد اطلاعاتی در افراد و سازمان‌ها باشد. این کتاب اگرچه بر اساس آنچه عنوان کتاب نشان می‌دهد، به نظر می‌رسد مخاطب عام داشته باشد، اما بر اساس آنچه در متن و محتوا آمده است، بیشترین مخاطبانش کتابداران می‌باشند. در عین حال مخاطبان دیگر حوزه‌ها، به‌ویژه برنامه‌ریزان دانشگاهی و آموزشی، نیز می‌توانند به‌عنوان یک منبع مهم و جالب‌توجه از آن بهره‌گیرند.

پی‌نوشت‌ها:

1. rmarefat@gmail.com
2. ACRL (Association of College and Research Libraries)
3. ALA (American Library Association)
4. SCOUNL (Society of College, National and University Libraries)

مطالعه کتاب و

به‌کارستن رهنمودهای

عملی آن می‌تواند

زمینه‌ساز ایجاد و

توسعه بسترهای

اولیه موردنیاز برای

مهارت‌های سواد

اطلاعاتی در افراد و

سازمان‌ها باشد